

Системи управління регіонами в давньому Китаї: досвід історичного моделювання

В. Величко

The paper presents the research of regional management performed by the central government rulers of ancient China (from Xia to Han dynasty).

Using regional modeling concept proposed by J.Friedman for pre-industrial society the author has made an attempt to construct models of Center-Periphery relationship and features of each model.

Як об'єкт управління, відносини між Центром та периферією, регіонами становлять важливий об'єкт історичного регіонознавства, у полі зору якого, у тому числі, знаходяться історичні корені взаємовідносин (від рівноваги до конфліктів) між загальнодержавними та регіональними інтересами.

У теоретичному регіонознавстві Центр розглядається як антипод периферії, яка складається з регіонів (макрорівень), районів (мезорівень) та мікроекономічних утворень. Центр із самого початку формування держави встановлює функціональні зв'язки з периферією, відзначаючись дедалі дужчою концентрацією політичних, суспільних та економічних процесів, зміст і динаміка яких постійно змінюються.

Периферія вважається частиною суспільного простору, у межах якого швидкість процесів поступається швидкості Центру, або їх вектор не співпадає зі змістом політичного та суспільно-економічного життя Центру.

Цілком природно, що проблема історії взаємовідносин та взаємозв'язків між Центром та периферією привертає все більшу увагу дослідників, оскільки практично всі країни так чи інакше стикалися з проблемами регіональної диференціації.

Соціально-економічну диференціацію регіонів сучасних країн можна розглядати як результат еволюції їх нерівномірного розвитку, обумовленого політичними, економічними, демографічними та соціальними факторами, що нині відбиваються на територіальній структурі держави, наборі таксономічних одиниць, якими оперувала й оперує влада, аби задовольнити власні політичні та економічно-майнові інтереси.

Незважаючи на те, що різношвидкісний, нерівномірний характер процесів розвитку регіонів Китаю зародився в глибокій давнині, до їхнього аналізу можна застосувати принципи моделювання, розроблені у світовому регіонознавстві.

Автор виходить із запропонованої Дж. Фрідманом моделі, відповідно до якої, на початковій стадії державності, у доіндустріальну епоху, територія країни порівняно однорідна й представляла систему локальних ядер із зонами їхнього впливу [Friedman1966, 12-33].

Модель, запропоновану Дж.Фрідманом, можна з певними застереженнями застосовувати й до Китаю, оскільки вона по суті відображає універсальний характер поширення регіонами політичних та економічних процесів, незалежно від того, який час і який регіональний рівень розглядається.

При моделюванні, крім концепції “Центру-периферія”, існує можливість використання концепцій поляризації, “полюсів зростання”, які стають незамінними під час дослідження проблем регіонального розвитку.

У Китаї перші ознаки народження структури “Центр – периферія” з’явилися в процесі соціально-політичної трансформації від перших общин землеробів неоліту до ранніх понадобщинних політичних структур бронзового віку на фоні виникнення переддержавних утворень, зростання соціальної нерівності.

Археологічні дослідження 20-го століття в Ерліган та Ерлітоу (сучасна провінція Хенань) виявили факти, які свідчать на користь існування там **протодержави Ся**. Водночас виявлено, що навколо Центру китайської протодержави в Ерлітоу, ймовірно було розташовано кілька дрібних володінь. Приблизно такі самі протодержави, можливо, існували й у районі Паньлунчен (нині провінція Хубей) та Учен провінції Цзянсу.

Наведені припущення дають підстави стверджувати про можливість існування на території сучасного Китаю організованого суспільства, що було знайоме з ранніми формами протодержавності з певною просторовою структурою.

В умовах, коли виробничі сили зазначеної протодержави в Китаї були нерозвинені, засоби виробництва примітивні, площа держави обмежена басейном середньої течії р. Хуанхе, давньокитайський етнос на той час мав суто автохтонний характер.

Етнічна самосвідомість давніх китайців справляла суттєвий вплив на механізм запозичення культурних досягнень їх сусідів. Етнічна самосвідомість одним з основних компонентів мала уявлення про протилежність понять “ми” та “варвари”. Матеріальна культура китайців також мала характерні особливості, що тривалий час відрізняли їх від варварів. Таким чином, відносини Центр-периферія могли розглядатися в площині “своє-іноземне”.

Власне, династія Ся виникла зі складної конфігурації союзу племен - *бу ло ляньмен*. Династична влада сформувалася на основі встановлення відносин панування династії над підлеглими – *гуйцзу*. Союз перетворився на відносини Центр (столиця Ся) – периферія (дев’ять тваринницьких районів) з окресленими географічними та майновими рамками.

У “Історичних записках” йдеться про становлення матеріальної основи відносин Центру з периферією – податкової системи. У “Записках” йдеться про данину – *гунфу*, яка поступово перетворилася на регулярний податок [Шицзі... 1955, 138]. На основі *гунфу* постала система регулярних взаємовідносин Центру з периферією, коли остання, потрапивши під політичний вплив Центру, обкладалася примітивними податками, іншими зобов’язаннями.

Сяське суспільство ледь вийшло з племінного союзу *даба*, тому владні відносини між правлячою династією й підлеглими ще мали кровний характер і не були відверто примусовими. Не було й символів влади, знаків відмінності у високих чиновників чи грандіозних поховань типу усипальниць тощо.

У 16–14 столітті до н. е. розповсюджувалися вдосконалені землеробські знаряддя, розпочався перехід до ручного пропашного землеробства, впровадження в сільське господарство пшениці, гаюляну, бобових, конопель, тощо. Це збільшувало масу сукупного продукту, продуктивність праці в землеробстві й тваринництві, що створило основу для того, щоб частина членів суспільства відійшла від праці у виробництві й перейшла до реалізації владних функцій. У той же час народжувалася міфопоетична традиція, спомини про великих і мудрих діячах минулого. Традиція починається від *Хуанді* – Жовтого імператора. В уявленнях китайців він із самого початку був носієм централізованої суті китайської протодержави, який, ведучи боротьбу з місцевими володарями й підкоривши їх, продовжував свою святу місію.

До того ж згадане вище місто Ерліган уявляло собою чи не найдавніше у світі селище міського типу з міською стіною, брамою, палацом, численними ремісницькими майстернями й місцями поховань царського роду. Можливо, що вже тоді політична адміністрація включала регіональні структури – у вигляді віддалених від Центру периферійних регіональних напівавтономних осередків.

Схематично територіальний устрій Сяської протодержави можна уявити як двохрівневу структуру – Центр (селище міського типу) – периферія (аграрні, переважно тваринницькі райони).

Таким чином, у басейні середньої течії р. Хуанхе почали закладатися підвалини для появи більш окреслених відносин Центру й периферії, подальшого розвитку політичної адміністрації, у тому числі, - зростання числа й масштабів територіальних громад.

Династія Шан за легендою утворилась після перемоги першого шанського царя – *вана* – Чен Тана над останнім сяським – Цзе.

Історія залишила доступним віднайдений і досліджений у 20-му столітті унікальний міський комплекс шанської столиці – місто Аньян (нині в північній частині провінції Хенань). Він розташований недалеко від Ерлітоу й Ерлігана, для переселення звідти до Аньяна шанці мали лише перейти Хуанхе. З заснуванням м. Аньян Шанська держава отримала осідле помешкання й постійне місцезнаходження столиці.

Коли столиця була забудована й політична адміністрація нової династії набула стабільного характеру, почали утворюватися нові поселення – *ї*. Їх засновувала й ними керувала по велінню імператора - *шанді* – титулована верхівка – спочатку *шичжани*, *ван-бо*, а згодом *хоу*, *фу*, *цзи*, *нань* і *тянь*. За підрахунками, виконаними китайськими вченими шляхом аналізу кланових імен, що викарбувані на різноманітних предметах матеріальної культури (а тому вельми надійних), можна нарахувати близько 200 володінь – *го*. Регіональні підрозділи шанського часу формувалися за звичайним клановим принципом.

Існував певний порядок, за яким засовувалися нові поселення – *ї*. На чолі регіонального підрозділу *ван* призначав главу того чи іншого клану, або утворював новий клан. Назва поселення відповідала назві клану та особистого ім'я глави клану.

Поступово зі зростанням населення й освоєнням нових територій, кількість поселень у володінні клану збільшувалась й сягала 30 і більше поселень. Очевидно з часом утворювалися й суб-володіння із суб-кланами мешканців-родичів. Кровні зв'язки імператора з кланами й суб-кланами згодом поступалися адміністративній вертикалі. Вони склали регіональну підзону навколо столичного центру.

Шанська держава з Аньяна розповсюдилась на територію кілька десятків тис. кв. км. Зміни в територіальній структурі шанського періоду були обумовлені також економічними чинниками. Адже протягом цього періоду ремісництво відокремилось від землеробства, поглиблювався розподіл праці. Роль ремісництва поступово зростала, з'являлись нові галузі (переробка шкір, ткацтво, гончарна справа, виробництво (лиття) бронзових і мідних виробів, зброї тощо). Ремісництво теж отримало розподіл за регіональним принципом – існувало ремісництво Центру для обслуговування царського двору й престижних потреб вищих титулованих осіб, і ремісництво периферії, що задовольняло її власні внутрішні потреби.

Дуже важливим для становлення нової регіональної структури Шанської держави було виокремлення з ремісництва торгової справи. Найбільшими торговцями стали передовсім чиновники – представники Центру й регіональних влад. Торгові обміни між Центром і периферією доповнювали й зміцнювали адміністративний регіоналізм. Фактично центральна й регіональна підзони утворили пояс *фу* – перший відомий регіон в історії країни.

Поза межами регіону була позапоясна – *вай фу* – територія. Тобто Шанський *ван* поставив у становище певної залежності від себе й зовнішні периферійні райони. Сусідні етнічні спільноти перетворювались в племена варварів. Водночас, взаємодія між шанцями й варварами призводила до посилення культурних обмінів і запозичення останніми культурних досягнень шанців.

Проте автономія зовнішніх племен ще довгий час існувала – племена навіть мали власні військові формування, становлячи потенційну загрозу Шанській державі. Але коли шляхом впливу на правлячу верхівку зовнішніх племен шанським правителям усе ж удавалося поставити їх у певну залежність від себе, Шанська держава мала чималий політичний зиск. Адже напівавтономні племена несли за шанців особливо важливу для того часу прикордонну службу, а інколи й обкладалися податками на користь шанців. Наприкінці Шанського періоду вже налічувалося майже сотня залежних від Центра територій.

У Шанську епоху модель взаємовідносин Центру з периферією мала такі основні риси:

- підпорядкування регіонів Центру була багато в чому формальною, номінальною;
- у рамках одного політичного утворення Центр і регіони були відносно незалежними;
- Центр, відокремившись від периферії, міг самостійно існувати, райони, відокремившись від Центру, також могли розвиватися, принаймні напівавтономно;
- на місцях були своє чиновництво, військо, фінанси, релігійні осередки.

Сяська протодержава в Аньян була повалена племенами зовнішнього поясу – *вайфу*, який очолювало плем'я Чжоу, започаткувавши **династію Чжоу**. Само плем'я також мало певну регіональну структуру. Так, частина чжоусців була осідлою й у межах *фувай* займалася землеробством. Найбільш віддалена гілка складалася з кочовиків, які займалися відгінним тваринництвом.

Після перемоги чжоусців над шанцями в битві при Муе (1047 р. до н.е.) чжоусці все ж запозичили в шанців елементи сяської системи регіонального управління. Так, чжоуський *У-ван* розподілив області-паї між своїми родичами, близькими. З 71 земельного пая 53 дістали представники правлячої династії, Землі дарувалися також знаним сановникам, заслуженим чиновникам. Їм було розподілено володіння в Ці, Цюйфу, Янь, Гуань, Цзі, Чень, Цзяо тощо.

Водночас, у системі територіального устрою були внесені зміни, які відрізняли устрій від моделі періоду Шанської династії. Це пояснювалося передовсім тим, що плем'я Чжоу проживало на заході нової протодержави. Ймовірно перед чжоуськими правителями повстало питання – як налагодити управління землями, де проживали завойовані племена й роди нечжоуського походження, як у межах держави об'єднати соціальні угруповання що знаходилися на різних ступенях соціального та економічного розвитку.

З часом обмеженість економічних, військових, релігійних важелів, що мав у своєму розпорядженні чжоуський *ван*, низька транспортна доступність багатьох регіонів країни утруднювали існування цілісної чжоуської держави. Тому політичне об'єднання держави під владою чжоуського *вана* вимагало пошуку моделі, яка б могла задовольняти інтереси як Центру, так і регіонів і яка б призвела до перетворення утворення володінь на кшталт середньовічних європейських (деякою мірою нагадували середньовічні європейські *феоди*).

Правителі володінь - *чжухоу* - мали служити *чжоуському вану*, у встановлений термін платити данину, брати на себе частину військових державних витрат. Статус кожного *чжухоу* і, відповідно розмір володіння, його географічне розташування, якість земель і кількість осідлого населення у володінні визначалися *чжоуським ваном*.

У своєму володінні кожний *чжухоу* поступово впровадив систему управління підлеглими землями, яка вельми нагадувала загальнодержавну модель. Так, головним осередком володіння *чжухоу* було містечко-фортеця, оточене підлеглими територіями, також структурованими за економічних, родинних, географічних або просто суб'єктивних (воля *чжухоу*) ознак.

Нова система дозволяла управителю – місцевому володарю разом зі своїми родичами, двором та дружиною з числа *чжоусців* формувати правляче угруповання (уряд), по відношенню до якого населення вже незалежних від етнічних зв'язків (чи при їхньої відсутності) ставало масою, що вправлялася з місцевого регіонального центру.

Нова система правління дозволяла освоювати й заселяти нові незаймані території, передовсім на сході й на півдні країни. Центр східної цивілізації, *чжоуська столиця* кілька разів змінювала своє місцезнаходження, пересуваючись таким чином із заходу на схід.

Переміщення столиці спонукало до змін у територіальному устрої держави, до подальшого господарського облаштування території.

Створення нових володінь посилювало адміністративно-політичний фактор державотворення й послаблювало етнічні зв'язки. У діяльності Центру помітніше стало не тільки політичне адміністрування, а й управління господарською діяльністю.

Відносини “Центр-периферія” загострилися, правителі *чжоуського правлячого дому* прагнули до зміцнення централізованих засад держави, володіння місцевої аристократії – до автономії, інколи - до незалежності від *чжоуського вана*.

Крім суто адміністративних заходів *чжоуські правителі* для розбудови й зміцнення своєї державної влади використовували етично-релігійний інструментарій влади *вана*.

По-перше, *чжоуський ван* представлений як син неба – *тяньцзи*. Верховна влада стала мати небесне походження. *Ван* отримав від Неба мандат на управління усією землею кулею, ойкуменою. Про це йдеться в «Шицзині», а також у написах на бронзових ритуальних судинах.

По-друге, як йдеться в офіційних гімнах дома *Чжоу*, *вани* були обрані небом і отримали небесне веління – *тяньмін* – тому, що їх ставлення до вищих сил було сповнене “благою силою” – *де*. У “Шуцзині” древні приписали магичній силі *де*, яку набув *чжоуський ван*, здатність розповсюджуватись на усі сфери, на усі чотири сторони світу.

На *чжоуських судинах* є написи про те, що володарю Небо дало можливість повести за собою непокірні народи, “дальніх зробити близькими”.

Разом із системою освячення релігією династійних браків між родом *вана* й аристократичними родами *чжухоу* *Чжоуська династія* утворила зовнішню сакральну, етнічну та родинну оболонку, яка дозволяла утримувати у своїх межах державну владу.

Загалом новий лад мав такі особливості :

- відносини між Центром і регіонами підтримувалися шляхом зміцнення кровних уз між правителями Центру й місцевими володарями, зокрема *чжухоу*;

- місцеві володарі вважалися продовженням, гілками влади Центру, тому вони були свого роду малими центрами;
- регіони мали свою автономію в адміністративній, фінансово-податковій та військовій сфері;
- відносини між Центром і периферією зазнавали змін, що залежали від сили влади чжоуського *вана* (Центру) – у разі, коли Центр мав сильну владу, місцеві аристократи мали обмежену автономію, вони підпорядковувались *вану*, виконували його накази;
- у разі ослаблення сили *вана*, місцеві володарі мали змогу ухилитись від виконання наказів, чимдалі зміцнювали свою автономію.

Згідно з останнім сценарієм розвивалися події наприкінці правління Чжоуської династії, коли нею було остаточно втрачено контроль над більшістю місцевих володарів. Їхні володіння фактично перетворилися на феодалні держави. Народився новий тип взаємовідносин Центру з регіонами.

Це підтверджено не тільки легендами історичного походження, але й першими відомостями про започаткування приватної власності на землю. За часів Чжоуської династії ще існувало право верховного суверенітету держави щодо територій цієї держави. Проте, поступово, зокрема у 8-4 столітті до н.е., з'явилися великі землевласники – спочатку ним став глава держави, потім – правителі областей. Великомасштабне землеволодіння не тільки розповсюджувалось, але й стало формою, що визначало характер і напрямки соціально-економічного розвитку.

Вчення про *інь-ян*, що виникло на той час, вплинуло на формування концепції Китай–варвари. Так, північні варвари – *ді* ототожнювались з *інь* (темними силами), до таких сил також відносились варвари, що мешкали на північний захід від Китаю, а саме – племінні союзи *ху*, *мо*, *юечжи* тощо.

Варвари були “низькими” людьми, вони також не вважалися “етичними” людьми, тобто були “поганими й жорстокими”. Їх поведінка “птахів і звірів” засуджувалась в Китаї. У наступні періоди (*Чжань-го* “Воюючих царств” та *Чунцю* “Весен та Осеней”) відносини між Центром та периферією ще більше ускладнились: царства-регіони то об'єднувались, то розпадались, воюючи один з одним.

Не тільки влада Центру, але й підвладна йому територія скорочувалася, часом займаючи лише західний кут території сучасної провінції Хенань. Натомість на колишніх державних землях виникали нові держави-регіони. Всього було близько 100 держав *чжухоу-го*. Найбільш відомими стали *держави-го* Чжен, Вей, Лу, Ці, Чу, Цзінь, У, Юе, Хань.

Постійні війни й усобиці створили обстановку втрати централізованого управління в результаті війн були завойовані й припинили існування держави Чжен, Вей, Чень, було розколоте Цзінь. Залишилися 7 відносно міцних держав-го - Ці, Чу, Цін, Янь, Чжао, Вей.

Нова політична ситуація в **період Чунцю** (“Весни й Осені”) призвела до виникнення в межах держав-го нових таксонів – областей *цзюнь* та повітів – *сянь*.

Термін *цзюнь* спочатку вживався для назви військових формувань, які займали певний район дислокації. Згодом сам район, незалежно від наявності війська, отримував назву *цзюнь*.

Назва повіт – *сянь* – спочатку вживалася для територій, які завойовувалися в ході міжусобиць. Так, володіння *чжухоу* Ду та Чжен у результаті війн перейшли під владу *вана* й згодом дістали назву однойменних повітів [Тун Шуе. Чунцю ши яньцзю 1987, 130]. Держава Чу, захопивши володіння *чжухоу*

Цінь, Шень, Сі, також присвоїла їм назви повітів. Таким самим чином назва повіт-*сянь* застосовувалась в державах Ці та У й згодом вживались постійно.

У період “Весен і Осеней” почали утворюватися найдрібніші таксони – адміністративно-територіальні одиниці волость-*сян* та поселення – *лі*.

Не тільки китайські держави, а й володіння *чжухоу* почали створювати територіальну структуру, застосовуючи в разі необхідності такі одиниці як *цзюнь*, *сянь*, *сян* та *лі*. Реалізація функцій *чжухоу* як міні-центру у власному володінні почала реалізовуватися не тільки через родинні зв’язки й застосування воєнної сили, але й через постійно зростаючу територіальну структуру та дедалі складніший територіальний устрій. Їх володіння часом нагадували китайську державу в мініатюрі.

Однак у 1 тисячолітті до н. е. у зв’язку з похолоданням клімату й потребами протистояти суворішим кліматичним умовам і зберегти екологічний баланс у басейні р. Хуанхе виникла потреба забезпечення максимальної продуктивності землеробства, зокрема: цілорічної безперервної обробки ґрунту, штучного зрошення, особливо в умовах аридного клімату й небезпеки ерозії ґрунтів у басейні р. Хуанхе; підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення органіки; високої культури землеробства й захисту від будь-яких порушень його процесу – від воєн і повстань до проведення свят, що співпадають з важливими сезонними агротехнічними заходами.

Життєва необхідність забезпечення стабільності й підвищення продуктивності землеробства, загрози посухи, а також екологічна криза 602 р. до н. е., коли р. Хуанхе вперше вийшла зі свого русла й це явище спонукало китайське суспільство до розуміння необхідності підвищення ролі централізованого управління.

Захист господарства, будівництво великих іригаційних систем найбільш успішно могли вести лише великі царства, у межах яких міжусобна боротьба дрібних держав-*го* ставала дедалі небезпечнішою для існування усієї держави.

Під впливом об’єктивних потреб розпочався процес концентрації влади, посилення ролі Центру, підпорядкування мінідержав-*го* на чолі *чжухоу*, дедалі сильнішому Центру.

221 р. до н. е. **династія Цінь** шляхом послідовних військових дій та політичного впливу підкорило шість великих (Хань, Вей, Ці, Чу, Янь та Чжао) держав-*го* та решту дрібних мінідержав-*го*. Ця перемога означала кінець правління *чжухоу* й утвердження нової централізованої держави. Оскільки царство Цінь ще до завойовних походів вже було поділене на 13 *цзюнів* і більш як десяток повітів, цей адміністративно-територіальний устрій довів свою життєздатність і був покладений в основу устрою централізованої імперії Цінь.

Залишилися, або змінили свою назву *цзюні* Шан, Ба, Ханьчжун, Хедун, Наньян, Лунсі, Чуань, Тайюань, Дан, повіти Ду, Чжен, Ян тощо.

У період Чунцю в царстві Чу, Цзінь, Юй було також утворено повіти. Частина з них була вилучена з підпорядкування царства Чу й перейшла до Цінь.

Таким чином, Цінь-*ваном* було створено сильну централізовану державу з характерним адміністративно-територіальним устроєм.

Сила держави Цінь і його військова перемога над іншими царствами була обумовлена економічними чинниками: високою продуктивністю землеробства, що забезпечували великі іригаційні системи, встановленими центральною владою високі податки, що давали змогу утримувати велику армію й чиновництво, підтримувати транспортні зв’язки з найвіддаленішими куточками централізованої держави.

Спираючись на економічну й військову міць, Цінь-ван проголосив себе *хуанді* – імператором імператорів. Система державного управління й структура державної служби уявляла собою піраміду, яка будувалася на засадах централізованого підпорядкування зверху донизу.

В історії Китаю з'явився новий найвищий титул, який означав необмежену владу його носія. Після Цінь-вана, який став Цінь Шихуанді, усі наступні китайські імператори носили його.

Централізована влада Цінь значно удосконалила законодавство, тоді систему наказів. Вираз “*фалін ю тун*” означав, що регіони позбавлялися права видавати свої “нормативні акти”, накази. Існували декрети лише Центру, які носили універсальний характер і які треба було вчасно, не викривлюючи, виконувати. За невиконання наказів винні підлягали покаранню.

Ціньський “імператор імператорів” взяв на себе повноваження регулювати не тільки політичний лад, але й економічне, релігійне, культурне життя організованої імперії. Судячи з виданих за його життя декретів, крім здійснення політичних і сакральних функцій, справляння податків або трудової повинності, формування бюджету, регулювання грошового обігу він відповідав за обробку землі, захист лісів, і навіть заготовку кормів для свійських тварин, зерна для державних припасів.

До функцій центральної влади відносились проходження служби чиновниками, призначення й відкликання послів, несення військової та прикордонної служба, судочинства, виконання вироків суду, розробку законодавчих актів.

Для центральної влади Цінь Шихуан впровадив єдину систему звань і рангів, єдиний вид грошей, також уніфіковану систему писемності, міри ваги.

При Цінь Шихуані було утворено більш як 40 *цзюнів*, зокрема: Шанцзюнь, Хедун, Хецзянь, Сінчуань, Наньян, Ханьчжун, Дайцзюнь, Юньчжун, Тайюань, Юйян, Цзобейпин, Ляодун, Ляосі, Баду, Лунсі, Бейді, Наньцзюнь, Дунцзюнь, Цзіньцзюнь, Цзюцзян, Ханьдань, Сишуй, Ціцзюнь, Чанша, Цзюйлу, Хеншань, Гуйлинь, Сяньцзюнь, Мінчжун, Наньхай та ін. [Сін Сянян 1995, 225]

У кожному *цзюні* делеговані повноваження мав *цзюньшоу* – адміністратор області. Вкупі зі своїми чиновниками він здійснював адміністративні функції (цивільні й військові), а також контрольні – у відношенні до підпорядкованих повітів – *сянь*. Повіти *сянь* ділилися на дві категорії – з числом селянських/ремісницьких дворів: понад 10 тис. (під повітовим управлінням *сяньліна*) і менш, ніж 10 тис. (під керуванням начальника повіту *сяньчжана*).

Найнижчими адміністративно-територіальними одиницями були волості *сян*, та поселення – *лі*.

Адміністратори областей і повітів призначалися імператором (спочатку Цінь Шихуаном, а згодом його заступниками). Фактично було створено модель централізованої влади.

Особливостями цієї моделі були:

- дуже обмежена автономія *цзюнів* і повітів, або її навіть повна відсутність.
- безмежна влада Центру, коли в суспільному житті практично не було жодної сфери, де центральна влада не здійснювала б своїх функцій.
- центральна влада була сконцентрована в руках імператора, тому відносини між центром і регіонами уособлювалися відносинами між імператором і місцевими правителями.
- у владній вертикалі відповідальність несли нижчі щаблі влади перед вищими й ні в якому разі – не навпаки.

У подальшому організаційний каркас моделі регіональної структури влади не зазнавав істотних змін. Але концентрація влади, централізм управління мали свої вади. Будь-яка помилка Центру швидко розповсюджувалась на всю державу. Недбалість, корупція окремих чиновників навпаки, негативно відбивалася на авторитеті імператора. Опір мас свавілля місцевих володарів у свою чергу хитав центральний уряд. Це спричиняло обмеженість строків імператорського правління, швидку, часом несподівану, зміну імператорів.

Тому абсолютної центральної влади в руках імператора практично не було. Навіть у питаннях збору податків Центр не мав змоги забезпечити їхнє повне надходження, деякий час до державної казни не надходило й 40% розрахункової маси податків.

Місцеві спадкоємні володарі, а також призначені правителі територій, що були безпосередньо в державному управлінні, однаково були зацікавлені на вмисне зменшувати кількість дворів або душ, з яких вони мали платити податки, доповідали Центрові необ'єктивні дані про податкову базу для обчислення й сплати податків.

Ханська династія започаткувала нові тенденції побудови взаємовідносин Центру з периферією. Вперше в регіональній політиці став відчутним фактор селянських повстань і осіб, що очолювали.

Так, Чень Шен та У Гуан у результаті перемоги очолюваних ними селянських повстанців фактично зробили себе *ванами* земель, які були зайняті керовані ними повстанцями. Повстання під їхнім проводом послабило владну вертикаль династії Цінь і викликало спокусу у інших селянських ватажків, спираючись на завойовані права, встановити контроль над окремими регіонами. Таким чином, нестабільна обстановка, активність і перемоги повстанців в регіонах призвели до часткової втрати адміністративного контролю з боку центральної влади над частиною колись підвладних територій.

Слабкість Центру, дедалі активніший селянський рух спричинили падіння найцентралізованішої імперії Цінь, яка розпалася на *чжухоу-го* Ханьчжун, Гуаньчжун, Хебей, Саньчуань, Ханьго, Хеней, Шаньсі, Чжоуго, Аньхуей, Цзянсі, Хенань, Хубей, Ляодун, Пінду, Ліньцзі, Тайань та ін.

Нові утворення також мали озброєні формування, певну автономію, місцевий адміністративний апарат. Окремі *чжухоу-го* мали у своїх межах *цзюні*, а області - повіти.

Тому перші ханські правителі не могли не враховувати впливовості *чжухоу*. Засновник династії Хань Лю Бан фактично досяг вершин імператорської влади в тому числі й завдяки тому, що не тільки зберіг каркас централізованого правління зразка імперії Цінь, але й дав політичний та економічний простір місцевим володарям – *чжухоу*.

Упродовж початку династії Хань взаємодія між Центром і периферією була двохрівневою: директивне управління *цзюнями* безпосередньо й автономія *чжухоу* в межах номінального главенства Центру.

Безпосередньо центральному урядові підпорядковувалися 15 *цзюнів*: Хедун, Хенань, Хеней, Юньчжун, Гуансянь, Наньян, Хантчжун, Ба, Лунсі, Бейді, Шан, Шандан, Нейши. Тощо.

Ще 39 областей було вотчинами *чжухоу*. За розміром площі вони склали приблизно 50% всієї території Ханського Китаю. Кілька *цзюнів* під владою *чжухоу* досягли майже 80 і поступово збільшувались.

Імператором здійснювалось заходи з метою зміцнення централізованої влади, оскільки владна система могла вийти з-під контролю. Так, Лю Бан обстоював ідею ранжування *чжухоу* з одного роду, щоб зробити владу спадкоємною тощо.

- У Ханський період модель регіонального управління мала такі особливості:
- політична влада місцевих правителів була обмежена центральним урядом, значна кількість земель управлялася безпосередньо з Центру;
 - водночас з дозволу Центру існували місцеві влади зі своєю структурою й функціями, які нагадували органи центральної влади: так, *чжухоу* призначали *дафу* – інспектора, *чжунвея* – військового керівника, *нейши* – чиновника внутрішніх справ;
 - місцеві аристократи інколи мали власні військові формування, які комплектувалися шляхом призову на військову службу військовозобов'язаних, озброювались й готувались за їхні кошти;
 - місцеві правителі в окремі періоди виборювали певну незалежність від Центру, в тому числі, шляхом привласнення права оподатковувати населення на території володіння за ставками, що діяли на усій території Ханської імперії, в тому числі подушний податок, податок на поле, що обробляється, ринковий, колодязний, ремісничий, соляний, залізний та інші види податків. Окремі правителів вибороли право карбувати власні гроші, що значною мірою підтримувало їх прагнення до автономії, в міру розвитку господарства, задоволення військових, інших потреб.

За часів Ханської династії увійшло в практику дарування земельних володінь родичам імператора, часом – за заслуги перед ним. З часом дарування землі стало системою, “на годування” відчужувалось все більше й більше землі.

На початку правління наступного імператора – Гао-цзу - було здійснено понад 140 актів дарування землі або передачі земельних ділянок на “годування”.

В наступному імператори Ханської династії проводили зважену політику, надаючи нові володіння, розтинаючи інші, всіляко уникаючи конфронтації із спадковими місцевими правителями - *чжухоу*. Найбільш радикальні з них (Цін-ді) намагались утискувати найбільш самостійно налаштованих *чжухоу* аж до експропріації колись наданих ним володінь та передачі їх під юрисдикцію центральної влади. Лише у 154 р. до н.е. Чжан-ді скасував права на володіння областей Дунхай, Чаншань, шести повітів.

Здійснені імператором заходи загрожували існуванню самого інституту *чжухоу*. У 154 р. до н.е. *чжухоу* областей Цзяосі, Цзяодун, Цзічуань, Цзінань, Чу, Чжао та У розпочали акції непокори, почали збирати військо. В області У було мобілізовано чоловіків віком від 14 до 62 років чисельністю понад 200 тис. чол.

З під влади центрального уряду Західної Хань погрожували вийти *цзюнів* і повіти цілого поясу, що включав територію нинішніх провінцій Цзянсу, Аньхой, Хебей, Шаньдун.

У подальшому, після серії війн та каральних експедицій, було відновлено пряме правління центрального уряду над більшістю володінь *чжухоу*.

Стан постійної боротьби Центру з місцевими володарями в Ханський період, який завершує давню історію Китаю, дозволяв лише тимчасово забезпечувати його політичну стабільність та економічний розвиток, проте сама модель регіонального управління довела свою стійкість, справляючи вплив на регіональну структуру держави впродовж наступної історії Китаю.

ЛІТЕРАТУРА

Сін Сянян. Чжунго чжунян юй діфан гуансі чжи цзе (Узагальнення щодо відносин між Центром і районами Китаю). Пекін, 1995.

Ся беньці (Аннали династії Ся) // *Шицзі (Історичні записки)*. Т. 1. Пекін, 1955.

Тун Шує. Чунцю ши яньцзю (Дослідження з історії Чунцю). Цзінань, 1987.

Friedman J. Regional development policy. Boston, 1966.